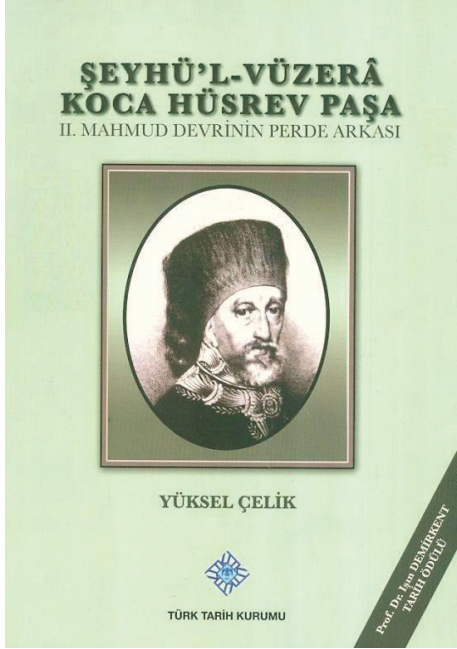

Yüksel Çelik, *Şeyhü'l-Vüzerâ Koca Hüsrev Paşa (II. Mahmud Devrinin Perde Arkası)*, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara 2013, XV+502 s. (Dizin var).

Osmanlı tarihinin kırılma noktasını teşkil eden II. Mahmud dönemi, pek çok yerli ve yabancı araştırmacı tarafından çeşitli yönleri ile ele alınmakta, arşiv vesikaları başta olmak üzere birinci elden kaynakların verdiği malumat doğrultusunda literatüre kazandırılan bilimsel çalışmalara konu olmaya devam etmektedir. Sosyal, siyasi, idari, iktisadi ve askeri sahaya yönelmiş görünen mevcut çalışmalar, II. Mahmud döneminde Osmanlı Devleti'nin ve toplumunun yaşadığı dönüşümün et-

raflı bir şekilde anlaşılmasına önemli katkıda bulunmaktadır. Bu bağlamda “Tarihin öznesini keşfetme” gayesi ile kaleme alınan Hüsrev Mehmed Paşa (1756-1855)'nın biyografisi ise sıradan bir hayat hikayesi olmanın ötesinde II. Mahmud dönemini idrak eden siyasi/ idari aktörlerin zihinlerindeki reform algısını ve bu algının devlet aygıtı üzerindeki etkilerini etraflı bir şekilde gözler önüne sermektedir. Çalışma, altı yıl Prof. Dr. Kemal Beydilli'nin ve akabinde de Prof. Dr. Mahir Aydın'ın nezaretinde Yüksel Çelik tarafından doktora tezi olarak hazırlanıp sunulduktan sonra “*Şeyhü'l-Vüzerâ Koca Hüsrev Paşa II. Mahmud Devrinin Perde Arkası*” ismiyle kitaplaştırılmıştır. Büyük bir sabır, titizlik ve ustalığın ürünü olduğunu anladığımız bu kitabın, tarihsel biyografinin inşası gibi son derece müşkül bir sahanın müttekâmil örnekleri arasında yerini edindiği peşinen kabul edilmelidir. Dolayısıyla bu husus, eserin incelenmesinin en önemli etmenlerinden olmuştur.

Kitap, giriş, beş bölüm ve nihayetinde de ortaya konulan bilimsel neticelerin genel bir muhasebesinin yapıldığı sonuç kısmından oluşmaktadır. Osmanlı arşiv kayıtları, yazma eser kütüphanelerindeki kitabi kaynaklar, devrin kroniklerinin yanı sıra dönemin yegâne gazetesi Takvim-i Vekayi ve uluslararası literatürde mevcut bulunan eserlerden oluşan fevkalade zengin bir

kaynakça ile kitabın kurgusu oluşturulmuştur. Yazar, kaynakların tamamını büyük bir titizlikle kullanmış, birincil belgelere inilmeden yapılan sübjektif değerlendirmeleri ve afaki yorumları tashih etmiştir.

Marmara Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü'nde görev yapan ve mesaisini ağırlıklı olarak II. Mahmud devri üzerine hazırladığı araştırmalara hasretmiş olan Yüksel Çelik, kitabın Önsöz kısmında arşivlerde araştırmacıların istifadesine sunulan belge miktarındaki artışa ve bunların temini konusunda sağlanan kolaylıklara dikkat çekmiştir. Materyalin zenginleşmesine rağmen arşiv belgelerine dayalı biyografi çalışmalarının pek rağbet görmemesinin büyük bir eksiklik olduğunu dile getirdikten sonra konunun takdimini yapmıştır (s. XI-XIII).

Tarihî şahsiyetlerin hayat hikayesinin ortaya çıkarılma sürecinde “*şahsı, devrin siyasi ve sosyal atmosferinde kaybetme ya da aşırı derecede ön plana çıkarmak suretiyle devrin ihmali ve sonuçta yaşanan dönemden soyutlanmış bir figür takdimi, biyografi çalışmalarındaki zorlukların başında gelir*” ifadesi ile yazar, biyografin eserini kaleme alırken takip edeceği usulü ve uygulayacağı metodu Giriş kısmında tarif eder (s. 1). Araştırmacının bu meşakkatli yolculukta “yaşadığı dönemin değer yargılarından ve kanaatlerinden sıyrılarak konuya objektif / nesnel yaklaş-

bilmesi” gerektiği hususunda ise Prof. Dr. Feridun Emecen ile ortak paydada buluşur¹. Daha sonra Osmanlı tarih literatüründe biyografi yazın türünün gelişim serüvenini, sahanın en önemli eserlerini ve biyografik malumatı havi arşiv kaynaklarını çarpıcı bir şekilde değerlendirir (s. 1-4). Gelecekte tarihi şahsiyetlerden birinin biyografisini hazırlayacak olan araştırmacılar için çok kıymetli bir rehber vasfını haiz olan bu değerlendirmenin akabinde, Hüsrev Mehmed Paşa'nın hayatı ve faaliyetlerini konu alan eserlerdeki eksik ve hatalı bilgileri tashih ederek konuya girizgâh yapar. 1756 yılında dünyaya gelen Hüsrev Paşa'nın menşei ile ilgili öne sürülen farklı görüşlere açıklık getirerek Abaza asıllı olduğu konusunda karar kılar. Köle kökenli olmasından ötürü hayatının ilk devirleri hakkında birkaç satırdan öte herhangi bir kayıt bulunmayan Hüsrev Paşa, küçük yaşta İstanbul'a getirilir. Çavuşbaşı Mehmed Ağa'ya 2.500 kuruşa satılır ve onun vasisiyle Enderun-ı Hümayun'a intisap eder. Bu kısa bilgi bize annesi-babası ve ailesi hakkında herhangi bir malumat bulunmayan Hüsrev Paşa'nın en azından yetiştiği muhitin Enderun-ı Hümayun olduğu konusunda fikir vermekte-

¹ Emecen'in bu konudaki değerlendirmeleri için bkz. Feridun M. Emecen, “İki Osmanlı Ricalinin Resmi Hayatlarının Kaynaklarına Dair”, *Osmanlı Araştırmaları - The Journal of Ottoman Studies*, XVII, İstanbul 1997, s. 91-97.

dir. III. Selim'in muteber adamlarından Küçük Hüseyin Ağa'nın himayesine girmesi ve efendisinin sarayla yakın münasebet içerisinde bulunması gibi hususiyetler, Hüsrev Paşa'nın mesleki kariyerine iyi bir başlangıç yapmasına zemin hazırlayan faktörlerin şüphesiz en önemlileridir. Memuriyet hayatının ilk tecrübelerini de yine Küçük Hüseyin Ağa'nın yanında Rumeli'deki dağlı isyanlarında ve donanmanın ıslahı gibi Bâbîâlî'yi ciddi anlamda meşgul eden problemlerin çözümünde üstlendiği görevleri esnasında kazanır. Efendisinin III. Selim'in kız kardeşi Esmâ Sultan ile evlenerek saraya damat olması, sadık bendesi Hüsrev'in önce vezaret rütbesini almasını ardından da Mısır valiliğine atanmasını sağlar. Böylelikle bürokraside yıldızı parlayan Hüsrev Paşa'nın mesleki kariyerinin ilk aşaması açıklığa kavuşturularak Giriş bölümü sonlandırılır (s. 9).

“Siyaset Sahnesinde Yükselişi” başlığı altında takdim edilen birinci bölüm (s. 11-124), Hüsrev Paşa'nın Mısır valiliğine atanma hikayesi ile başlar. XVIII. yüzyılın sonlarına doğru bölgenin idaresinde söz sahibi kölemenlerin itaatsizliklerinden kaynaklanan istikrarsızlık söz konusudur. Buna ilaveten, Fransa'nın büyük bir gizlilik içerisinde planlayarak uygulamaya koyduğu Mısır'ı ele geçirme projesi tatbik edilmekteydi. Bu süreçte Osmanlı Devleti'nin bölgedeki men-

faatlerini garanti altına almak üzere görevlendirilen Kaptan-ı Derya Küçük Hüseyin Paşa'nın maiyetinden ayrılmayan Hüsrev Ağa, kendisini hayli karmaşık bir hal alan olaylar silsilesinin içerisinde bulur. Fransızların Mısır'dan çıkarılması için yapılan mücadelelerde düşmana karşı ön saflarda savaşarak cesaretini gösterir. Yaşanan gelişmelerden ötürü zor günler geçiren Mısır'ın yeniden kalkındırılması, adalet, huzur ve güvenin tesis edilmesi için yapılacak çalışmaları yürütmek üzere atanması öngörülen vali adayları arasında, muharebeler sırasında efkâr-ı umumiye tarafından malum olan gayreti ve genç yaşı kendisine avantaj sağlar. Devlet terbiyesi almış olması ve en önemlisi efendisi Kaptan-ı Derya Küçük Hüseyin Paşa'nın da kefaletiyle Hüsrev Paşa diğer adaylar arasında temayüz eder. Zorlu bir görevi üstlenen Hüsrev Paşa'nın Mısır'da işi kolay değildir. Asayişin sağlanması başlı başına büyük bir çabayı gerektirirken, kendisine yardımcı olmak üzere görevlendirilmiş olan Arnavut askerleri maaş meselesinden dolayı Hüsrev Paşa'ya karşı isyan ederler. Tahir Paşa'nın önderliğindeki başıbozuklar, Kavallı Mehmed Ali Ağa'nın da yardımları ile Hüsrev Paşa'nın güvendiği Nizam-ı Cedid birliklerini ağır bir mağlubiyete uğratırlar. Kahire'den kaçmak zorunda kalan Hüsrev Paşa, 6 Mayıs 1803 tarihinde Mısır'da toplanan Büyük

Divan'da vali kaymakamı sıfatıyla Tahir Paşa'ya biat edilmesi ve Bâbiâli'nin bu oldubittiyi kabul etmek durumunda kalması neticesinde Mısır valiliğinden azledilmiş olur. Hüsrev Paşa'nın siyasi kariyerine sürülen bu lekeyi temizlemek üzere giriştiği iktidar mücadelesi, bilhassa Kavalalı Mehmed Ali Paşa ile gelecekte yaşayacağı rekabetin derinleşmesine katkısı bakımından son derece anlamlıdır. Mısır'daki memuriyeti sırasında Avrupa ordularını tanıma fırsatı bulması, askeri ve idari sahada kazandığı tecrübeler, II. Mahmud döneminde yapılan reform çalışmalarının kilit ismi olarak Hüsrev Paşa'nın ön plana çıkmasındaki belirleyici faktörlerdir.

Mısır meselesinin çözümü konusunda Bâbiâli'nin projelerini yürütmeyecek derecede siyasi bakımdan yıpranan Hüsrev Paşa, istek ve arzusunun tamamen tersi istikametinde Mısır'dan uzaklaştırılır. Kendisine tevcih edilen Selanik ve Kavala sancaklarını kabul etmez ve Diyarbakır valiliğine atanır. Merkezden uzaklaşmamak için giriştiği çabaları sonuç verir ve nihayetinde Resmo'ya tayin edilir. Rumeli'de yaşanan gelişmeler ve patlak veren Sırp isyanı^{2**} sırasında

Bosna Valiliği uhdesine verilir. Sırp tarafında Müslümanlara karşı işlenen insanlık suçlarını engellemeye ve sosyal düzenin yeniden tesisine çalışır. 1806-1812 Osmanlı-Rus Harpleri sırasında da aktif görev alan Hüsrev Paşa, Silistre Valiliği, Tuna, Varna ve Karadeniz Seraskerliği, Kaptan-ı Deryalık görevinde bulunur. Savaş bittikten sonra Tekelioğlu İbrahim Bey'in isyanı ve Akdeniz'deki korsanlarla mücadelesi de Birinci Bölümde ele alınan son konulardır.

“Merkezden Kaçış” başlığını taşıyan İkinci Bölüm (s. 129-177) ise Hüsrev Paşa'nın Trabzon'da ve Doğu Anadolu'da üstlendiği vazifeleri konu edinmektedir. Hüsrev Paşa, kendisini himaye eden devlet adamlarından Mehmed Emin Rauf Paşa'nın sadareten azledilmesiyle hamisiz kalır. Padişah üzerinde büyük bir nüfuz elde eden ve Bâbiâli kadrolarının şekillenmesinde etkin rol oynayan Halet Efendi'nin, başarılarıyla II. Mahmud'un gözünde itibarı hayli yükselmiş olan Hüsrev Paşa'nın aleyhine bir takım entrikalar üreteceği aşikârdır. Durumun farkında olan Hüsrev Paşa, İstanbul'dan uzaklaşmak maksadıyla Trabzon valiliği görevinin kendisine tevcih edilmesi için ortamı hazırlar ve nihayetinde istediğini elde eder. Yeni memuriyetinde Rize ayanlarından Tuzcuoğulları'nın çıkardığı isyanı bastırmaya yönelik çabaları ilk çalışmasıdır. Kafkaslar-

² 1804 yılında başlayan Sırp isyanlarının tarihsel arka planının izah edildiği kısımda (s. 68) 327 ve 328. dipnotlarda (Selim Aslantaş, *Osmanlı'da Sırp İsyanları, XIX. Yüzyılın Şafağında Balkanlar*, İstanbul 2007) isimli kitaba atıf yapılmıştır. İlgili dipnotta yazarın ismi *Salih Aslantaş* şeklinde yazılmış olup aynı durum kaynakçaya da intikal etmiştir.

da Rusların yoğunlaşan faaliyetlerini yakından takip ettiği sırada, İran tehdidinin Doğu Anadolu'da etkilerini artırması üzerine 16 Temmuz 1820'de Erzurum valiliğine atanır. Şark Seraskerliği unvanı da uhdesine verilen Hüsrev Paşa, bölgede devlet idaresinin en yüksek derecede temsilini şahsında toplamış olur. Buna rağmen, "ahaliye fesâd ilkâ eden bazı meçhûlu'n-neseb ve erâzil makulesi" (s. 166) şeklinde tanımladığı İran ordusunun ve casuslarının Erzurum'a kadar gelmesini ve kendisine karşı geniş çaplı bir isyan çıkarılmasını engelleyemez. Hatta "Beyazıt Seraskeri" unvanı bizzat Hüsrev Paşa tarafından tevcih edilen Muş Mutasarrıfı Selim Paşa'nın İran tarafında yer alarak Osmanlı Devleti aleyhine faaliyetlerde bulunması ve bu nedenle Beyazıt'ın elden çıkması, II. Mahmud'u sükût-ı hayâle uğratan mühim gelişmeler zümresindedir. Erzurum'daki huzursuzluklardan dolayı yeniden Trabzon valiliğine getirilen Hüsrev Paşa, Kars'ın muhafazasında bulunur. Bu esnada dikkatlerin Mora'da patlak veren Rum isyanına çevrilmesi ile ortaya çıkan yeni durum, Hüsrev Paşa'nın Doğu Anadolu'daki misyonunu sonlandırır.

Üçüncü bölümde (s. 183-250) "Mora İsyanı veya Kavalalı ile Aman-sız Mücadele" ele alınır. Rum isyanının gelişim serüveni izah edilerek tarihsel arka plan oluşturulur. Bu süreçte

Hüsrev Paşa'nın taşrada memuriyet istemesine neden olan Halet Efendi, yanlış politikaları ve çevirdiği entrikaların su yüzüne çıkması nedeniyle katledilir (Kasım 1822). Böylelikle Hüsrev Paşa'nın en önemli çekincelerinden biri ortadan kalkmış olur. Kaptan-ı Deryalık görevinde bulunduğu dönemde edindiği tecrübeler Rum isyanı sırasında ihtiyaç duyan II. Mahmud'un Hüsrev Paşa'yı yeniden merkezde görmek istemesi ve donanmanın başına davet etmesi gibi etmenlerin hepsi bir araya gelince başkente dönme kararı alır (s. 192). 8 Aralık 1822 tarihinde ikinci kez Kaptan-ı Derya'lığa getirilen Hüsrev Paşa, Bâbîâlî'yi zor duruma sokan Mora'daki asiler üzerine sefer için hazırlıklara başlar. İsyanın kısa sürede bastırılmasını arzu ve ümit eden II. Mahmud, Hüsrev Paşa'nın Mora Yarımadası etrafında dolaşarak asilerin denizle irtibatını kesmesini memnuniyetle karşılar. Kış mevsiminin yaklaşması münasebetiyle Hüsrev Paşa'nın dönüş izni istemesi ise padişah tarafından uygun görülmez. Hüsrev Paşa'nın isyan sürecinde başarıları bulunmakla birlikte konuyu tam anlamıyla çözüme kavuşturacak derecede tesirli olamamasından dolayı II. Mahmud, donanmanın Mısır donanmasıyla birleşmesini ister. Kavalalı Mehmed Ali Paşa ile müzakerelerde bulunmak üzere Hüsrev Paşa görevlendirilir. Böylelikle iki eski hasım ortak men-

faatlerin temini için bir araya getirilmiş olur. Bâbîâlî'nin talepleri Hüsrev Paşa tarafından dile getirildiğinde “din ü devlet için can diriğ olunmaz” diyerek donanmanın her türlü ihtiyacının karşılanması hususunda teminat veren Mısır valisinin bu olumlu tavrı, Bâbîâlî nezdinde memnuniyet verici bir gelişme olarak değerlendirilir. Mehmed Ali Paşa'nın Rum isyanının bölgedeki tüm kara ve deniz kuvvetlerinin tek elden sevk ve idare edildiği takdirde bastırılacağı, dolayısıyla Mora valiliği ve Kaptan-ı Deryalığın hiç olmazsa bir yıllığına oğlu İbrahim Paşa'ya verilmesi yönündeki talepleri ise gerilimi tırmandırmayacak şekilde Bâbîâlî tarafından geçirilir ve İbrahim Paşa'ya yalnızca Mora valiliği tevcih edilir. Osmanlı donanması ve İbrahim Paşa'nın kumandasındaki müşterek harekât başladığında Hüsrev Paşa ile Mısır valisi arasında bitmiş gibi görünen problemler gün yüzüne çıkar. Nihayetinde de Mehmed Ali Paşa'nın siyasi manevraları ve baskıları neticesinde Hüsrev Paşa, Kaptan-ı Deryalıktan azledilir. Yürütülecek olan işbirliği yazarın ifadesiyle “*Bâbîâlî ile bir valisinin politik manevralarına ve önde gelen iki devlet adamı, Hüsrev Paşa ile Mısır Valisi Mehmed Ali Paşa'nın kökü mazide olan şahsi hesaplarından kaynaklanan çekişmelerine sahne oldu*”. İsyanın bastırılmasında istenilen başarı zamanında sağlanamadığı

in için büyük kayıplar yaşanır³. Ayrıca müşterek harekât projesinin gündeme gelmesinden itibaren Mehmed Ali Paşa'nın Bâbîâlî karşısında yükselen bir güç olarak ortaya çıktığı süreçte, Hüsrev Paşa'nın temkinli bir tavır takınarak sorun çıkararak taraf olmamaya gayret etmesi mağduriyetini ispat etme çabası olarak yorumlanır. Rum isyanı sürecinde Hüsrev Paşa'nın yaşadıkları, bundan sonraki siyasi hayatı için önemli bir dönüm noktasını oluşturur.

Dördüncü bölümde (s. 251-345) “Merkezdeki En Güçlü Adam” olarak tavsif edilen Hüsrev Paşa'nın Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasıyla (1826) başlayan reform sürecindeki çalışmaları incelenmiştir. Askeri reformun savunucuları arasında yer alan Hüsrev Paşa, ikinci Kaptan-ı Deryalık görevinde bulunduğu sırada Fransız bir eğitmenin idaresinde batı usullerine uygun asker yetiştirmişti. Modern talimi öğrenmiş olan bu askerlerin, Hüsrev Paşa'nın “has dur rast dur” komutlarıyla II. Mahmud'un huzurunda icra ettikleri talim merasimi, padişahı derinden etkilemiştir. Yeniçeriliğin ilgasında büyük gayretleri bulunan Ağa Hüse-

³ Devlet adamları arasındaki ihtilafın bedelini ne yazık ki bölgede yaşayan Müslüman-Türk ahali ödemiştir. Mora Türklerinin Rum isyanındaki maddi-manevi kayıpları ile ilgili detaylı bilgi için bkz. Ali Fuat Örenç, *Balkanlarda İlk Dram Unuttuğumuz Mora Türkleri ve Eyaletten Bağımsızlığa Yunanistan*, İstanbul 2009, s. 97 vd.

yin Paşa'nın uhdesindeki Seraskerlik makamını reform sürecinde daha aktif bir şekilde kullanma niyetinde olan II. Mahmud, "Ta'lim-i Hüsrevî" olarak adlandırılan yeni usulün mucidi Hüsrev Paşa'yı bu makama getirmeyi uygun görür. Büyük hizmetleri bulunan Ağa Hüseyin Paşa gücendirilmeden Hüsrev Paşa'nın ataması yapılır. Hemen askeri reform çalışmalarına başlayan Hüsrev Paşa, yeni kurulan Asakir-i Mansure-i Muhammediye Ordusu'nun finansal kaynaklarını genişletmek ve verimli bir şekilde kullanmak için bir takım düzenlemelerde bulunur. İstanbul'da asayişin temini ve şehrin kontrolünün sağlanması maksadıyla 1827 nüfus yoklamasını yaptırır. Askeri talim usulünün değiştirilmesi ve teşkilatta yapılan düzenlemeler de yine Hüsrev Paşa'nın seraskerliği dönemindeki icraatları zümresindedir. Modern anlamda bir harp akademisi olarak tanımlanan Mekteb-i Harbiye ve sağlık alanında ise Mekteb-i Tıbbiye'nin açılması eğitim alanındaki yeniliklerdendir. Modernleştirilen ordunun tüm ihtiyaçlarının en iyi şekilde karşılanması ve Asakir-i Mansure-i Muhammediye'den beklenen verimin alınabilmesi için Avrupalı subayların tavsiyeleri doğrultusunda tercüme ettirilen eserler ve muhtevaları ayrıntılı bir şekilde açıklanmıştır. Serasker Hüsrev Paşa'nın bizzat kaleme aldığı/aldırdığı eserler de ihmal edilmeyerek, büyük

bir titizlik ve sabırla tek tek ortaya çıkarılmıştır. Yazarın tüm bu çabaları, Hüsrev Paşa'nın reformcu ve teşkilatçı yönünün anlaşılmasına büyük katkı sağlamıştır.

"İhtiyat Kuvveti" olarak da isimlendirilen Redif askeri teşkilatının kurulması, Avrupalı subay ve askeri danışmanların istihdamı gibi askeri tarih sahasında bir değişim ve dönüşümü ifade eden gelişmeler, yine Hüsrev Paşa'nın seraskerliği dönemine tesadüf etmektedir. 11 Kasım 1836 tarihine kadar devam eden Seraskerliği sırasında Hüsrev Paşa, reformlar konusunda bu tür çalışmalara imza atarken aynı zamanda merkez bürokrasisinin padişahattan sonra en kudretli siması olarak karşımıza çıkar. Mısır meselesinde ve Selim Mehmed Paşa gibi yüksek dereceli bürokratların görevden alınmaları sürecindeki aktif rolü bunun açık delili olarak sunulur. 1891-1908 yılları arasında yaklaşık on yedi sene Seraskerlik makamında bulunan Mehmed Rıza Paşa'dan sonra en uzun süre bu görevi yürütmüş olan Hüsrev Paşa'nın azli ise iç ve dış kamuoyunda büyük bir şaşkınlıkla karşılanmıştır. Görev yaptığı dönemde 1828-1829 Osmanlı-Rus harbinde alınan mağlubiyet, Mısır ordusunun Anadolu'da ilerleyişinin engellenememesi gibi talihsiz olaylar, finansal yetersizlik ve nitelikli personel istihdamı gibi sorunlar nedeniyle reform çabalarından istenen verimin

alınamamasını izah edebilecek makul sebepler olarak değerlendirilebilir. Zira yazarın da Hüsrev Paşa'nın seraskerliğinde parlak başarılar elde edemediği konusundaki kanaati aynı yöndedir.

Yüksel Çelik'in çalışmasının beşinci ve son bölümü (s. 345-459) "Zirve ve Düşüş" başlığını taşımaktadır. Başlıktan da anlaşıldığı üzere burada Hüsrev Paşa'nın resmi hayatının son aşaması ele alınmaktadır. Ayrıca bir birey olarak Hüsrev Paşa'nın şahsiyeti, eşleri, cariyeleri, serveti ve ihtişamlı yaşantısı ve en nihayetinde ismini ilelebet yaşatacak olan hayır eserleri ele alınmıştır.

Aktif siyasi yaşamının bahis konusu olduğu kısımda, III. Selim döneminden itibaren reform sürecine katkıları bilinen Hüsrev Paşa'nın ıslahat meclisi hüviyetinde olan Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliye reisliği konu edilir. Seraskerlikte bulunduğu dönemdeki nüfuzunu devam ettirememesi Hüsrev Paşa'yı pek memnun etmez. Uzun yıllar devlet kademesinde tecrübe kazanan ve artık en kıdemli vezir, devrin ifadesiyle "Şeyhü'l-vüzerâ" unvanını almış olan Hüsrev Paşa, kendisine sadrazamlığın tevcih edilmesini bekler. Ancak II. Mahmud'un böyle bir tasavvurunun bulunmaması, Hüsrev Paşa'nın adeta iktidar hırsını kamçılar. Emeline nail olmak için son anlarını yaşayan II. Mahmud'un sağlık durumunu gizlice Şehzade Abdülmecid Efendi'ye bildirir. Cülus için hazırlanması yönünde

de şehzadeye haber sızdırmayı ihmal etmeyen Hüsrev Paşa, II. Mahmud vefat ettiğinde yeni padişaha ilk biat eden devlet adamı olur. II. Mahmud'un Çemberlitaş'ta gerçekleştirilen cenaze töreninde Köprülü Kütüphanesi'ne yağmurdan dolayı sığınmış olan Mehmed Emin Rauf Paşa'dan sadaret mührünü emrivaki ile alır ve böylelikle çok arzu ettiği sadarete kendi kendini atamış olur. Osmanlı Devleti'nin değişen dünya şartlarına entegre olması için Bâbiâli'de nezaretlerin kurulmasıyla birlikte bir nevi "vekil-i mutlak" pozisyonundan çıkarılarak Başvekkâlete çevrilen ve varlığı sembolik hale getirilen Sadaret makamının nüfuzunu artırmak için eski statünün yeniden tesisi, Hüsrev Paşa'nın ilk icraatlarından. Sadrazam sıfatıyla yaptığı atamalarla vakit kaybetmeksizin kendi kadrolarını oluşturur. Hızlı bir başlangıç yapan Hüsrev Paşa'nın sadareti, merkezde Mustafa Reşid Paşa ve Kaptan-ı Derya Ahmed Fevzi Paşa'nın başını çektiği liberal-batıcı kanat ile ezeli rakibi olan Mehmed Ali Paşa tarafından hayretle karşılanmıştır. Bâbiâli'yi zor duruma sokmuş olan Mısır meselesi ise Hüsrev Paşa'nın sadaretiyle kördüğüm haline gelir. Nizip'te Osmanlı kara ordusu Mısır ordusu karşısında ağır bir mağlubiyet alır. Hüsrev Paşa sadarete atandığında İstanbul'a dönme emri verilen Kaptan-ı Derya Ahmed Fevzi Paşa'nın katledileceği endişesine kapılarak ku-

mandasındaki donanma ile Mısır valisine iltica etmesi ise büyük bir şaşkınlığa ve kaosa sebebiyet verir. Siyasi olaylar olumsuz bir şekilde gelişmeye devam ederken Hüsrev Paşa, İngiltere’de Mısır sorununun çözümü için diplomatik temaslarda bulunan Mustafa Reşid Paşa’nın çalışmalarından alınacak olan neticenin gecikmesini, onun aleyhine kullanır. Mustafa Reşid Paşa’nın “izâle-i vücudunu” bir diğer ifadeyle katlini talep eden bir tezkire düzenler. Bu tezkireyi okuyan Sultan Abdülmecid ise Mustafa Reşid Paşa’nın hariciye nazırlığı ve Londra büyükelçiliği görevini sürdürmesi için irade çıkararak onu himaye eder. Sultan Abdülmecid’in Mustafa Reşid Paşa’ya sahip çıkması ve Hüsrev Paşa’ya karşı kullanması yazar tarafından saltanatın nüfuzunu Bâbiâlî vesayetinden kurtarma operasyonu olarak değerlendirilmiştir.

Mustafa Reşid Paşa ve ekibiyle derinleşen rekabeti, sadarete Hüsrev Paşa’nın bulunmasından dolayı Kavalalı Mehmed Ali Paşa’nın uzlaşmaz tavrı nedeniyle Mısır meselesinin çözüme kavuşturulamaması, Tanzimat Fermanı’nın ilanından sonra getirilen ilkelerin tatbikinde Hüsrev Paşa’nın yeteri kadar gayret göstermemesi gibi faktörler gözden düşmesine ve uğruna büyük çabalar harcadığı sadaret makamını kaybetmesine neden olur. Hasımları, azille yetinmeyip Hüsrev Paşa’nın etkinliğini tamamıyla kırabil-

mek için hukuki bir yol izlerler. Paşa’yı rüşvetten yargılayarak halk nazarında itibarını düşürürler ve Tekirdağ’a sürgün ederler. Bir yıl sonra siyasi konjonktürün değişmesi ve Mustafa Reşid Paşa’nın gözden düşmesi ile Hüsrev Paşa’nın cezaları affedilir (Ekim 1841). 18 Ocak 1846’da ise ikinci kez Serserlik makamına getirilir. Yaşı çok ilerlemiş olan Hüsrev Paşa’nın bu görevi, Mustafa Reşid Paşa’nın Paris’ten İstanbul’a döndüğünde sadarete getirilmesiyle aynı yılın Aralık ayında biter. 1847 yılının sonu itibarıyla Mecâlis-i Aliye azalığından da azledilen Hüsrev Paşa’nın aktif siyasi yaşamı böylelikle sonlanmış olur. Ahir ömrünü hastalık ve maddi sıkıntılarla geçiren Hüsrev Paşa, 1 Şubat 1855 tarihinde 99 yaşındayken dünyaya veda eder.

Eserde Hüsrev Paşa’nın hayat hikayesi tamamlandıktan sonra siyasi gücünün dayanakları sorgulanır. Bu münasebetle kadroculuğu ve bürokrasinin çeşitli kademelerinde en üst düzeyde yer edinen köleleri ve yetiştirmeleri birer birer ele alınır. Ardından Hüsrev Paşa’nın resmi hizmete başladığı ilk günden itibaren içerisinde yer aldığı reform çalışmaları hakkındaki düşünceleri tahlile tâbi tutulur. Yazarın bu yaklaşımı devlet ve fikir adamı olarak Hüsrev Paşa’nın daha yakından tanınmasına imkân vermektedir. Kaynaklardaki mahdut bilgiler çerçevesinde bir birey olarak Hüsrev Paşa’nın portresi çizilir.

Fiziksel özellikleri, alışkanlıkları ve karakteri betimlenir. En nihayetinde bahsolunduğu üzere Hüsrev Paşa'nın ismini ilelebet yaşatacak olan hayır eserlerinin bir dökümü yapılır. "Değerlendirme ya da Sonuç Yerine" başlığıyla takdim edilen bölümde (s. 461-464) de çalışmada ulaşılan bilimsel sonuçlar irdelenmiştir. Eser, başvuru alan arşiv malzemelerini, makale ve eserleri içine alan geniş bir bibliyografya ve kitabın kullanımını fevkalade kolaylaştıran ayrıntılı bir dizin ile sona ermektedir.

Tarihsel biyografinin inşası gibi tarih araştırmalarının en cazip ve bir o kadar da meşakkatli mevzusuna hasredilmiş olan eser, konunun ele alınış tarzı ve ilmi-edebi üslup kaideleri çerçevesinde oluşturulan özgün anlatım biçimiyle sahasının en parlak örneklerinden birini teşkil etmektedir. Yüksel Çelik'in çalışması, bilimsel biyografi yazarlarının dile getirdiği arşiv vesikalarının donukluğu, vekayinâmelerde suya sabuna dokunmayacak şekilde kişinin sadece resmi hayatının aşamalarını kronolojik olarak sıralamakla yetinen tercüme-i hal bendlerinin kifayetsizliği gibi olumsuzlukların dönemi anlatan kitabi kaynaklara, mevcut hatıratlara, mektuplara, seyahatnamelere ve literatürde kaynak değeri taşıyan tüm eserlere başvurulmak suretiy-

le aşılabileceğini öğretmiş, mezkur kaynaklardaki boşlukların bu şekilde doldurulabileceğini göstermiştir. Türk tarihçiliğinin büyük eksiklik içerisinde bulunduğu biyografi sahasında kalem oynatacak olan bilim insanlarının bu işi teknik olarak nasıl yapabilecekleri konusunda Yüksel Çelik'in çalışmasında geliştirdiği metod, önemli bir model olarak kabul edilmelidir. Muhteva itibarıyla da bu kitapta, II. Mahmud devrinde yaşanan siyasi-askeri sahadaki dönüşümün perde arkası ve aktörlerine dair yeni bir bakış açısı getirilmekle sınırlı kalınmayıp başına büyük sıkıntılar açan Mehmed Ali Paşa ile sadık bendesi Hüsrev Paşa arasındaki rekabette II. Mahmud'un yaşadığı handikabın tüm ayrıntılarıyla gözler önüne serildiği kaydedilmelidir.

Netice olarak Yüksel Çelik, bu çalışmasıyla hem Osmanlı siyasi-askeri ve reform tarihçiliğine farklı bir perspektif kazandırmış hem de biyografi çalışmalarına araştırmacıların dikkatini teksif etmek gibi iki önemli misyonu yerine getirmiştir. XIX. yüzyılda Osmanlı Devleti'nin baş döndürücü bir hızla yaşadığı değişimde bireyin belirleyici rolünü mercek altına alan bu tür çalışmalara olan ilginin artmasını ve yeni eserlerin literatüre kazandırılmasını ümid ederiz.

Feyzullah UYANIK*

* Arş. Gör., Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Yakınçağ Tarihi Anabilim Dalı; feyzullah_uyanik@hotmail.com.